

POJEM PRAXE V MARXISTICKEJ TEÓRII POZNANIA

MIROSLAV KUSÝ

Úvod. Pojem praxe sám osebe nie je nejaký noetický terminus technicus, ktorý by mal úzko vymedzenú oblasť svojho špecifického používania a ktorého obsah by sa dal redukovať na jednoznačnú a jednostranne odbornú interpretáciu. Pred vznikom marxistickej teórie poznania nebol tento pojem vedecky rozpracovaný, pretože ani nebol považovaný za pojem vedy, za pojem, ktorý treba teoreticky analyzovať. Marxistická teória poznania, ktorá zaviedla pojem praxe do svojho vedeckého systému a prisúdila mu v ňom veľmi významnú úlohu, musela preto prevziať tento pojem z bežnej reči všedného života. Pojem praxe nemá teda v tomto slova zmysle žiadnu dlhodobú teoretickú tradíciu — ako ju majú ostatné gnozeologické kategórie — o ktorú by sme sa mohli pri jeho rozpracúvaní opierať (či už v kritickom, alebo v pozitívnom zmysle) a pred marxistickou teóriou poznania tu tak stojí úloha jeho vedeckého vybudovania od samých základov.

Prevziať určitý pojem bežnej reči do nejakého vedeckého systému neznamená totiž prevziať aj všetky významové nuansy a modifikácie tohto pojmu. To nie je možné preto, že vo vede si musíme každý pojem jednoznačne určiť a striktné vymedziť jeho obsah, čo je obvykle u pojmov bežnej reči veľmi ťažko uskutočniteľné. A týmto procesom prešiel aj pojem praxe, zavedený do marxistickej teórie poznania.

Už povrchný pohľad na bežné používanie pojmu praxe v najrozličnejších kontextoch každodennej reči nám ukazuje veľkú diferencovanosť významov tohto pojmu, z ktorej potom plynie jeho dosť značná celková neurčitosť a obsahová mnohoznačnosť. Uvedieme si aspoň niekoľko príkladov rôznych významov pojmu praxe (bez toho, aby sme si robili nárok na ich vyčerpávajúcu klasifikáciu). (1) Najbežnejšie sa tento pojem používa vo zmysle *skúsenosti*. Tak napr. hovoríme, že niekto má mnohoročnú *prax* v určitom odbore, že pedagogická *prax* potvrdzuje správnosť určitého systému vyučovacieho procesu atď. a pod *praxou* tu vždy rozumieme určitú subjektívnu — či už materiálnu, technickú, psychickú, alebo inú skúsenosť. (2) Iný význam má pojem praxe, keď hovoríme, že si v *praxi* niečo overíme, že určitú skúsenosť zavedieme do *praxe* a pod. Vtedy chápeme *prax* najčastejšie ako *výrobu*, alebo všeobecnejšie ako určitú konkrétnu materiálnu činnosť v nejakej oblasti hmotnej i duchovnej kultúry. (3) Keď žiadame od vedeckých pracovníkov, aby sa neodtŕhali *od praxe* a hovoríme o spojení vedy s *praxou*, máme zase pod *praxou* predovšetkým na mysli *konkrétny život* celej našej spoločnosti, jej ekonomické a politické problémy, jej potreby a požiadavky. Takto by sme mohli ešte dlho pokračovať a uvádzať stále ďalšie príklady. Namiesto toho si však

ešte stručne všimneme adjektíva *praktický*, v ktorom sa uvedená významová rôznosť pojmu praxe zvlášť výrazne prejavuje. Hovoríme napríklad (4) o *praktickom* príklade ako o príklade *názornom* a ľahko pochopiteľnom, (5) o *praktických* záveroch vo zmysle ich *užitočnosti* a použiteľnosti v určitej konkrétnej materiálnej činnosti, (6) o *praktických* výsledkoch (na rozdiel od nejakých predpokladov) ako o niečom *reálnom* a *materiálne jestvujúcom* v objektívnej skutočnosti a pod. Už týchto niekoľko náhodne zvolených príkladov nám teda jasne ukazuje, že v bežnej reči sa pojem praxe nepoužíva jednoznačne, ale že má mnoho vzájomne sa odlišujúcich významov. Je preto pochopiteľné, ak má byť tento pojem zavedený do vedeckej práce v marxistickej teórii poznania a úspešne v nej používaný, že musí predovšetkým spĺňať podmienky, ktoré sa kladú na vedeckú terminológiu, t. j. musí byť striktné a jednoznačne vymedzený jeho rozsah a práve tak stanovený a určený aj jeho obsah. V tomto zmysle nám tu teda nejde o nejaký všeobecný pojem praxe, ktorý by mohol byť univerzálne použitý v akomkoľvek bežnom kontexte, ale iba o pojem praxe v užšom slova zmysle, o pojem praxe ako kategórie *noetickej*.

Je nesporné, že marxistická teória poznania nezaviedla do svojho systému pojem praxe náhodne a ani v snahe po nejakej samoučelnej originalite. Práve naopak: jej vedecký prístup k problematike ľudského poznania ju zákonite priviedol aj ku skúmaniu problematiky praxe a k odhaleniu nerozlučnej spojitosti oboch týchto faktorov; a práve tak aj pojem praxe — ako je v nej určený — bol prísne determinovaný jej dialektickomaterialistickým stanoviskom. Ak odhliadneme od používania tohto pojmu v bežnej reči, vidíme, že marxistický pojem praxe sa diametrálne odlišuje aj od chápania tohto pojmu v iných súčasných filozofických učeniach, ktoré ho rozpracúvajú z protikladných nevedeckých a idealistických pozícií — ako napríklad pragmatizmus. V marxistickej gnozeológii predstavuje pojem praxe (1) dialektický protipól pojmu poznania vôbec a pojmu teórie zvlášť. To znamená, že pojem praxe je pojmom relatívnym, vzťahovým a že teda nemá zmysel hovoriť o praxi ako takej, o praxi osebe, ale iba o praxi vzhľadom na niečo, vo vzťahu k niečomu, t. j. vzhľadom na (určité) ľudské poznanie a (určité) teórie a vo vzťahu k nim. Ide tu predsa o polárnu kategóriu a polárne kategórie musia byť z hľadiska dialektického materializmu interpretované výlučne vzťahovo — ak sa nechceme dostať do metafyziky. Ako takáto polárna kategória je prax (2) v porovnaní s idealitou ľudského poznania a teórie činiteľom materiálным, v porovnaní s ich subjektívnou existenciou objektívnou existenciou, v porovnaní s ich ohraničením na sféru vedomia sa prax nachádza a pôsobí vo sfére konkrétneho bytia vonkajšieho sveta. To znamená, že zavedením pojmu praxe do teórie poznania marxistická gnozeológia prekračuje hranice „čistého“ poznania ako takého a skúma poznanie v jeho dialektickom protiklade (a teda aj v jeho *vzťahu*) k vonkajšiemu svetu. (3) Prax, podobne ako poznanie, sa v marxistickej gnozeológii považuje za špecificky ľudskú činnosť, za špecifický prejav človeka a ľudskej spoločnosti. To znamená, že pri vymedzovaní pojmu praxe musíme hľadať jeho determináciu nie vo všesvetovej univerzálnej zákonitosti objektívnej skutočnosti vôbec, ale práve v špecifickej zákonitosti života človeka a ľudskej spoločnosti, v zákonitostiach dosiahnutého stupňa ich vývoja, ako aj v zákonitostiach samého tohto vývoja človeka a ľudskej spoločnosti vôbec. Materialistické východisko marxistickej teórie poznania nás núti (4) interpretovať uvedenú polaritu poznania a praxe nie v zmysle *iba* ich vzájomnej relativity, v zmysle *iba* ich vzájomného pôsobenia, ale naopak uznávať prioritu materiálneho a objektívneho činiteľa pred činiteľom ideálnym a subjektívnym, prioritu praxe pred poznaním. To sú v krátkosti hlavné zásady, ktoré musíme

mať na pamäti pri vymedzovaní pojmu praxe z hľadiska marxistickej teórie poznania — ktorú úlohu si kladieme práve v tejto stati.

Prax ako materiálna činnosť človeka. V úvode sme si ukázali nutnosť jednoznačného vymedzenia pojmu praxe ako aj zásady, z ktorých marxistická teória poznania pri jeho vymedzovaní vychádza. Na základe toho môžeme teraz pristúpiť k určeniu jeho obsahu a rozsahu z uvedeného hľadiska. Chceme si tento pojem vybudovať postupne v niekoľkých na seba nadväzujúcich paragrafoch — tak, ako nás k tomu povedie logika vecného rozvíjania samotnej problematiky od najvšeobecnejších črt praxe až k ich konkrétnej špecifickej determinácii. Východiskom tohto nášho postupu musí byť teda nie nejaký abstraktný pojem, ale naopak človek vo svojej konkrétnej určenosti, v bezprostredných prejavoch svojej existencie. Tieto prejavy nemôžu byť inej než materiálnej povahy. Veď človek je predovšetkým živou materiálnou bytosťou a ako taký predstavuje súčasť vonkajšieho objektívneho sveta; to znamená, že jeho vzťah k okolitému svetu je z tohto hľadiska principiálne totožný so vzťahom akéhokoľvek iného materiálneho objektu k ostatným predmetom a javom vonkajšej prírody, t. j. je to vzťah ich materiálneho vzájomného pôsobenia, vzájomný vzťah rôznych materiálnych prejavov jednotlivých objektov. Kvalitatívnu diferenciáciu medzi týmito materiálnymi prejavmi začíname brať do úvahy až vtedy, keď sa pýtame na vnútornú povahu týchto jednotlivých prejavov, keď ich hodnotíme z funkčného hľadiska. Potom je materiálny prejav človeka, na rozdiel od materiálnych prejavov všetkých ostatných objektov vonkajšieho sveta (včítane aj všetkých ostatných živočíchov), vydelený ako špecificky ľudská materiálna činnosť, ktorú v tejto jej špecifike nazývame prácou, alebo všeobecnejšie praxou. Vo svojom základnom, ešte nešpecifikovanom určení je teda prax predovšetkým materiálnou činnosťou človeka, t. j. takou jeho činnosťou, v ktorej človek vystupuje ako materiálna bytosť voči ostatným materiálnym predmetom a javom prírody.

Aktivita praxe. 'Materiálna činnosť človeka' je, pravda, veľmi široký pojem, ktorý môžeme aplikovať na ktorýkoľvek prejav existencie človeka, na každý akt alebo proces v ňom prebiehajúci a ním uskutočňovaný. Pod praxou však nerozumieme každú takúto ľudskú činnosť, ale iba určitý jej zvláštny druh, uskutočňujúci sa za špecifických podmienok. Zhruba môžeme materiálnu činnosť človeka rozdeliť do dvoch základných a vzájomne protikladných druhov: (1) Predovšetkým je to činnosť, ktorá je bezprostredným výsledkom určitého (ľudským organizmom akceptovaného a transformovaného) pôsobenia vonkajšieho sveta na človeka; toto pôsobenie vonkajšieho sveta sa v danej forme nazýva podnetom a jeho transformovaný výsledok reakciou človeka. V tomto druhu svojej materiálnej činnosti sa človek nijak zásadne nelíši od ostatných živočíchov; jeho forma bezprostrednej reakcie na vonkajší podnet predstavuje iba určitú modifikáciu a zdokonalenie všeobecného vzťahu podnetu a reakcie, uskutočňujúceho sa v živočíšnej ríši. (2) Človek však nielen prijíma objektívne materiálne podnety vonkajšieho sveta, ale aj sám na tento vonkajší svet materiálne pôsobí, sám svojím konaním doň zasahuje. Pravda, už každá reakcia na vonkajší podnet predstavuje určitý druh pôsobenia na predmety a javy prírody, určitý zásah do vonkajšieho sveta, ale je to zásah relatívne pasívny, pretože je podmienený predchádzajúcim podnetom z tohto vonkajšieho sveta. Za vnútorne aktívny a relatívne nezávislý môžeme považovať až taký zásah človeka do vonkajšieho sveta, také jeho pôsobenie na prírodu, ktoré už nevystupuje vo forme reakcie na vonkajší podnet, ale vo forme určitej *akcie*, ktorej podnet vychádza z nej samej, z človeka ako bytosti vydelenej z vonkajšieho sveta. Cieľom tejto akcie je potom vyvolať príslušnú reakciu u samotného vonkajšieho

sveta, dosiahnuť určitý želaný výsledok od tohto vonkajšieho sveta. V tejto forme akcie sa už teda človek nielen prispôsobuje prírode a vonkajšiemu svetu vôbec, ale koná predovšetkým naopak, t. j. prispôsobuje samotnú prírodu a vonkajší svet sebe. Na rozdiel od predchádzajúcej formy reakcie je teda forma akcie jej priamym dialektickým protikladom; ako takýto protiklad však je zároveň forma akcie aj vyšším dialektickým vývojovým celkom, pretože v sebe protikladnú formu reakcie už zahŕňa a z nej vychádza. Takáto forma akcie môže totiž vzniknúť až tam, kde si človek uvedomuje svoju reakciu na určitý vonkajší podnet a pôsobí preto na predmety a javy vonkajšieho sveta tak, aby ich určité podnety pripravil a iné vylúčil. Uvedenú formu akcie nájdeme v zárodkoch aj u vyšších druhov živočíšneho sveta, avšak jej intenzívny kvalitatívny rozvoj nachádzame až u človeka. V tejto svojej špecificky rozvinutej podobe charakterizuje forma akcie práve ľudskú prax ako *vnútorne aktívnu* materiálnu činnosť človeka, t. j. ako takú jeho činnosť, v ktorej je človek sám zdrojom podnetov pre svoje materiálne pôsobenie na vonkajší svet.

Cieľavedomosť praxe. Pravda, aktivitu praxe — tak, ako sme si ju doteraz interpretovali — nemožno absolutizovať. To, že človek je sám sebe podnetom pre svoje pôsobenie na vonkajší svet, neznamená ľubovoľnosť, chaotičnosť a svojvoľnosť v materiálnej činnosti človeka, ale naopak jej prísne objektívnu determinovanosť. Aby bola praktická činnosť človeka správna, t. j. úspešná a spoľahlivo vedúca k vytýčenému cieľu, musí byť tento cieľ volený v zhode s objektívnymi zákonitosťami, ktorými sa riadi daný predmet tejto praktickej činnosti človeka, v zhode so zákonami prírody. Avšak tento praktický cieľ, ktorý chce človek svojou materiálnou činnosťou dosiahnuť, nie je ako taký daný samotným predmetom tejto činnosti: v kuse dreva nie je už osebe dané porisko, ktoré chce človek vytvoriť. Cieľ praktickej činnosti človeka vzniká ako zámer iba v človeku samom a v tomto slova zmysle je prax vnútorne aktivovaná človekom, je jeho vnútorne aktívnou materiálnou činnosťou. To, že tento praktický cieľ človeka, tento zámer jeho praxe nevzniká sám tiež náhodne, ale je objektívne determinovaný vývojom človeka a jeho poznania vonkajšieho sveta, je už iná a pomerne komplikovaná otázka (ku ktorej sa ešte vrátíme). V danej súvislosti nám zatiaľ ide iba o to, že za prax ešte nemožno považovať každú aktívnu materiálnu činnosť človeka, ale iba takú jeho materiálnu aktivitu, ktorá je cieľavedome usmernená k určitému predom stanovenému výsledku. Človek koná vždy podľa určitého plánu — pokiaľ koná práve ako človek a nielen ako reflektívna alebo inštinkatívna bytosť — a tomuto svojmu plánu v zásade podriaďuje všetku svoju materiálnu činnosť, každý akt alebo proces svojho špecificky ľudského pôsobenia na vonkajší svet. V tomto slova zmysle je teda prax cieľavedomou materiálnou aktivitou človeka, t. j. takou ľudskou materiálnou činnosťou, ktorej výsledok je v ľudskej hlave postulovaný ako ideálny predobraz skorej, než sa vo svojej konkrétnej, hmatateľnej podobe uskutoční.

Subjektívne východisko praxe. Ukázali sme si, že vnútorná aktivita a cieľavedomosť materiálnej činnosti človeka patria medzi základné črty praxe. Keď obe tieto črty bližšie porovnáme, vidíme, že ich možno vlastne redukovať na jednu a vyjadriť iba v nej. Cieľavedomosť totiž v sebe už zahŕňa vnútornú aktivitu a môže sa uskutočniť iba za predpokladu jej existencie. Pasívna reakcia na vonkajší podnet nemôže byť cieľavedomá z hľadiska subjektu tejto reakcie, pretože nevychádza z neho ako takého, ale je podmienená *vonkajším* podnetom, t. j. nie je cieľavedomá, pretože nie je vnútorne aktívna. Teda opačné, cieľavedomé konanie nemôže byť iným než vnútorne aktívnym konaním, t. j. splnenie určitého praktického zámeru

už v sebe zahrňuje materiálnu aktivitu subjektu tohto konania. Táto cieľavedomosť materiálnej činnosti človeka však musí vyhovovať ešte jednej dôležitej podmienke, aby sme ju mohli v plnom slova zmysle považovať za špecifikum ľudskej praxe. Táto podmienka sa už implicitne nachádza v našej interpretácii tejto cieľavedomosti. Keď sa totiž pozrieme na živočíšny svet, vidíme, že u jeho predstaviteľov možno ich konanie považovať tiež za cieľavedomú materiálnu činnosť, avšak v inom slova zmysle, než v akom sme o tejto cieľavedomosti doteraz hovorili. Vtáčí pár, stavajúci si hniezdo, koná zdanlivo tiež cieľavedome. Táto „cieľavedomosť“ tu však nie je spojená s vnútornou aktivitou, pretože podnet pre dané konanie je podnetom vonkajším, je determinovaný biologickou zákonitosťou daného druhu, ktorá sa prejavuje ako slepý inštinkt, ako *vonkajšia* moc. To znamená, že cieľavedomosť konania nášho vtáčieho páru nie je cieľavedomosťou, vlastnou danej samičke či samčekomu, nie je ich vnútorným produktom, ale je skorej cieľavedomosťou prírody ako takej, je cieľavedomosťou objektívne teleologickou, t. j. je prírodným zákonom. Na rozdiel od tohto je cieľavedomosť ľudského konania — ako sme si to už ukázali — spojená s vnútornou aktivitou materiálnej činnosti človeka. Konkrétne to znamená, že podnet pre toto cieľavedomé konanie človeka už nie je vonkajším podnetom, ale podnetom vnútorným, vznikajúcim v samom človeku, v jeho špecifických ľudských potrebách. To neznamená, že človek môže takto ignorovať vonkajšie podnety; naopak, tieto hrajú v jeho živote aj naďalej rozhodujúcu úlohu. Avšak každý takýto vonkajší podnet sa môže stať podnetom cieľavedomého konania človeka iba v tom prípade, ak bol transformovaný na podnet vnútorný, len keď ho človek najprv vnútorne akceptoval ako podnet pre svoju činnosť. Tak napr. človek uvidí vhodný kus dreva a rozhodne sa urobiť si z neho porisko. Aby sa však tak stalo, musel sa najprv vonkajší podnet (zrakový vnem) premeniť na podnet vnútorný, t. j. človek si musel uvedomiť vhodnosť daného materiálu na určitý účel, musel si uvedomiť tento účel ako svoj zámer, vyplývajúci z určitej jeho potreby. Iba na základe tohto procesu, ktorý sa v ňom odohral, stáva sa spracovanie daného kusu dreva človekom jeho cieľavedomou materiálnou činnosťou. Je teda zrejmé, že takáto cieľavedomosť predpokladá určité špecifické kvality človeka na rozdiel od nižších živočíchov — pretože u nich uvedená transformácia vonkajšieho podnetu na podnet vnútorný nenastáva a vnútorná aktivita ich cieľavedomého konania neexistuje. Týmto špecifikom človeka je vedomie seba samého, t. j. subjektívne sebaavedomie, ktoré sa v prípade materiálnej činnosti človeka prejavuje ako vnútorné uvedomenie si svojho vlastného konania, ako jej *subjektívna cieľavedomosť*. Človek teda vystupuje nielen ako prostý materiálny nositeľ svojej materiálnej činnosti, ale aj ako jej *subjekt*, t. j. ako jej sebavedomý iniciátor a cieľavedomý uskutočňovateľ. To znamená, že prax, pokiaľ o nej hovoríme ako o špecificky ľudskej záležitosti, musí mať vždy toto subjektívne východisko, pretože práve ono predstavuje jej základný charakteristický znak.

Materiálny vzťah. Človek sa teda prejavuje v uvedenej súvislosti ako subjekt materiálnej činnosti, ako subjekt praxe. Táto ľudská prax je potom celkove charakterizovaná ako *subjektívne cieľavedomá materiálna činnosť človeka*, ktorá je ním uskutočňovaná na predmetoch a javoch vonkajšieho objektívneho sveta, na celej hmotnej prírode. Tak ako človek v tejto svojej praktickej činnosti vystupuje ako jej subjekt, tak sú na druhej strane odpovedajúce predmety a javy vonkajšej materiálnej skutočnosti *objektom* danej praktickej činnosti človeka. „Subjekt“ a „objekt“ sú však dialekticky protikladné kategórie, ktorých vzťah je vzťahom rozporným. Rozpor medzi subjektom praxe a objektom praxe je vyjadrený ako kon-

krátky, hmatateľný a materiálny rozpor a vzťah oboch pólov sa prejavuje vo vzťahu vonkajškovo objektívnom, vo vzťahu, ktorý môžeme nazvať vzťahom *materiálnym*, pretože je to vzťah konkrétnej materiálnej ľudskej bytosti ku konkrétnym materiálnym predmetom. Tento rozpor je teda riešený ľudskou praktickou činnosťou v rámci uvedeného materiálneho vzťahu medzi subjektom praxe a jej objektom. V tomto slova zmysle hovoríme teda o praxi, že je produktom materiálneho vzťahu človeka k vonkajšiemu svetu.

Práca ako základ praxe. Pri skúmaní subjektívne cieľavedomej materiálnej činnosti človeka objavíme mnoho jej rôznych foriem, ktoré sme celkovo zhrnuli pod spoločný pojem praxe. Niektoré z týchto foriem hrajú v živote človeka ako aj celej ľudskej spoločnosti zvlášť významnú úlohu, sú vydeľované z celku praxe určitými zvláštnymi aspektami a objavujú sa pod samostatným pojmovým označením: tak je to napr. v prípade práce a výroby, vedeckého experimentu a pod. Najdôležitejšou zo všetkých foriem praktickej činnosti človeka je forma práce. Práve prostredníctvom práce sa človek kvalitatívne vydelil z prírody a z ostatného živočíšneho sveta, práca je predpokladom existencie a zdrojom všetkých materiálnych statkov človeka a ľudskej spoločnosti. Pri hľadaní faktorov, determinujúcich historický vývoj človeka, vedy a kultúry nachádzame ako základného činiteľa opäť prácu, jej zmeny a modifikácie. V tomto slova zmysle je teda práca základnou formou subjektívne cieľavedomej materiálnej činnosti človeka, základnou formou ľudskej praxe. Je základnou formou aj vo zmysle historickej priority voči všetkým ostatným formám praxe, pretože tieto vznikli a vyvinuli sa až po nej, aj vo zmysle logickej priority voči nim, vo zmysle ich podmienenosti prácou a závislosti od nej. Tak napr. v prípade vedeckého experimentu vidíme, že tento rieši predovšetkým tie problémy, ktoré vznikajú v pracovnom procese, vo výrobe (alebo prinajmenšom ich podstatným príčinením) a pritom ich zároveň môže riešiť iba tými prostriedkami, ktoré mu je schopná práca poskytnúť, t. j. ktoré sú výsledkom určitého pracovného postupu, určitej výroby. Na rozdiel od celku praxe sa práca vyznačuje určitou špecifickou črtou: ňou je sprostredkujúci činiteľ medzi človekom ako subjektom daného pracovného úsilia a jeho vonkajším materiálnym objektom. Práca sa nám teda predstavuje ako trojčlenná relácia, ktorej každý člen má svoje špecifické označenie: (1) človeka, ktorý je subjektom danej pracovnej činnosti, nazývame *výrobcom alebo producentom*, (2) objekt tejto jeho pracovnej činnosti nazývame *pracovným predmetom* a (3) medzi daným výrobcem a daným pracovným predmetom vystupuje sprostredkujúci činiteľ vo forme *pracovného nástroja*. Výsledkom tejto pracovnej činnosti človeka, produktom jeho pôsobenia pracovným nástrojom na pracovný predmet je určitý *výrobok*. Podrobnou analýzou tohto pracovného procesu — ako v jeho uvedenej základnej forme, tak aj vo všetkých jeho ostatných rozvinutých formách *výroby* — zaoberá sa každý úvod do politickej ekonómie. Tu nás zaujíma iná stránka tejto otázky: že totiž práve v práci, ako základnej forme praktickej činnosti človeka, sa najmarkantnejšie prejavujú všetky špecifické črty praxe, ktoré sme si uvedli. (1) Práca je predovšetkým materiálnou činnosťou človeka, ktorý v nej musí používať svoje telesné orgány, silu svojich rúk, svalstva a šliach. Z tohto hľadiska je základom každej pracovnej činnosti mechanická práca, určité vyčerpávanie zdrojov mechanickej energie ľudského organizmu. (2) Práca je však v rovnakej miere aj subjektívne cieľavedomou aktivitou človeka: skorej než človek pristúpi k určitej pracovnej činnosti, musí si vo svojej hlave vytvoriť ideálny predobraz výrobku, ktorý chce v tejto pracovnej činnosti realizovať. Inak by nebolo možné, aby si vybral vhodný pracovný predmet a aby naň pôsobil správnym pra-

covným nástrojom. Voľba pracovného predmetu a pracovného nástroja teda spočíva výlučne v tomto postulovaní výsledku pracovnej činnosti, výlučne v jej subjektívnej cieľavedomosti. A pri výrobe samotného pracovného nástroja postuluje človek nielen budúci výrobok, ale dokonca aj každý svoj budúci pracovný predmet; tu sa táto subjektívna cieľavedomosť prejavuje v natoľko špecifickej ľudskej podobe, že Franklin neváhal — a to plným právom — označiť človeka za „toolmaking animal“, za živočícha vyrábajúceho nástroje pre svoju materiálnu činnosť, nástroje jeho zmocňovania sa a pretvárania vonkajšej prírody.

Individuálna a spoločenská prax. Doteraz sme sa problémom praxe zaoberali výlučne z hľadiska jedinečného človeka ako subjektu praktickej činnosti a preto aj naše vymedzenie pojmu praxe, vychádzajúce z tejto individuálnej bázy, je predovšetkým vymedzením pojmu *individuálnej praxe*. Avšak ľudská prax nie je len takouto individuálnou záležitosťou, ale má aj všeobecnejší, spoločenský charakter. Tento spoločenský charakter praxe nemožno pritom chápať ako nejaký vedľajší produkt praxe individuálnej a ani ako prostý výsledok mechanického súčtu praktických činností jednotlivých individuí. Naopak, ide tu o kvalitatívne zvláštneho činiteľa, ktorého marxizmus vydeľuje pod názvom *spoločenskej praxe*, a ktorého nemožno jednoducho previesť, redukovať na prax individuálnu, pretože sa od nej čo do svojich prejavov a výsledkov vnútorne diferencuje, pretože sa s ňou dostáva často aj do kolízií a do principiálnych rozporov. Pravda, tento rozpor individuálnej a spoločenskej praxe je rozporom dialektickým, ktorý sa prejavuje iba ako konkrétna modifikácia známeho rozporu individuálneho a spoločenského vo všeobecnosti a ktorý je iba druhou stránkou jednoty oboch protikladných pólov. Táto jednota je vyjadrená už v tom, že človek ako subjekt praxe (i ako subjekt poznania) je subjektom spoločenským, t. j. že existuje iba ako prvok spoločenského celku podobných subjektov, že vzniká a pôsobí v určitých spoločenských vzťahoch, ktorými je vnútorne determinovaný. Konkrétne spôsoby a formy praktickej činnosti preberá daný človek od svojej spoločnosti, v ktorej vznikol a v ktorej existuje a iba ako takéto spoločenské dedičstvo ich môže individuálne modifikovať a ďalej rozvíjať. Náзорne nám to potvrdzuje napr. práca ako základná forma praxe. V každom danom období existuje v ľudskej spoločnosti určitý stupeň vývoja materiálneho zmocňovania sa vonkajšieho sveta človekom, ktorý je predovšetkým vyjadrený používaním určitých pracovných nástrojov, vyžadujúcich určitú formu pracovnej zručnosti. Každý konkrétny človek, ktorý sa zrodí v tej-ktorej spoločnosti, nachádza teda tieto pracovné nástroje (alebo všeobecnejšie: formu výroby) ako niečo dané, už hotové. Preberá od spoločnosti potrebnú pracovnú zručnosť a zapája sa do tejto spoločenskej formy výroby, používajúc už vytvorený typ pracovných nástrojov. Pritom, pravda, jeho vlastný pracovný postup je vždy individuálne modifikovaný — ako pracujúcim organizmom, tak aj psychickým subjektom. A toto platí aj všeobecne o vzťahu individuálnej a spoločenskej praxe vôbec. Ich jednota sa takto prejavuje u každého zvláštneho subjektu praktickej činnosti. Spoločenská prax však nie je iba niečím partikularizovaným, iba niečím, čo je rovnomerne rozdelené medzi všetky individúa daného spoločenského celku. Ona je zároveň aj relatívne samostatným prejavom spoločenského bytia ako takého a z tohto hľadiska je podriadená svojim vlastným, špecifickým vývojovým zákonitostiam, má relatívne samostatné vývojové tendencie, ktoré sa v jej priebehu uskutočňujú. Pravda, táto spoločenská prax sa nemôže vyskytovať nikde mimo konkrétnej praktickej činnosti ľudských individuí, ale jestvuje iba v nej a uskutočňuje sa jej prostredníctvom. Avšak práve preto môže vzniknúť a často aj vzniká rozpor medzi touto spoloč-

skou praxou a individuálnou praktickou činnosťou konkrétnych ľudí. Tento rozpor sa potom markantne prejavuje v tom, že celkový spoločenský výsledok určitej praktickej činnosti jednotlivcov neodpovedá zámerom tejto ich činnosti, odporuje jeho ideálnemu predobrazu u týchto indivíduí a rozchádza sa s ním. Tento rozpor je spôsobený tým, že daný zámer praktickej činnosti týchto indivíduí, ich ideálny predobraz výsledku tejto činnosti sa nezohoduje s vývojovými tendenciami spoločenskej praxe. Tak tieto objektívne vývojové tendencie zapríčiňujú rozchod spoločenského výsledku so subjektívnym zámerom buď priamo — tým, že vzniká neočakávaný výsledok praktickej činnosti daných indivíduí — alebo len nepriamo (čo je najčastejší prípad) — tým, že očakávané výsledky tejto praktickej činnosti indivíduí vedú k takým konečným spoločenským dôsledkom, ktoré sú v rozpore s ich pôvodnými zámermi. Typickým príkladom je tu napr. kapitalistická výroba: individuálnym zámerom každého jednotlivého kapitalistu je dosiahnuť maximálny zisk. Avšak spoločenským dôsledkom súhrnu praktických činností týchto kapitalistov, v ktorej sa snažia dosiahnuť svoj zámer, je kríza z nadvýroby, ktorá je v priamom rozpore s pôvodnými subjektívnymi zámermi kapitalistov. Keby sme chceli spoločenskú prax charakterizovať čiste kvantitatívne, mohli by sme teda povedať, že spoločenská prax je priesečníkom komplexu všetkých individuálnych praktických činností jednotlivcov, že je výslednicou paralelogramu síl, paralelogramu objektívnych priebehov týchto individuálnych praktických činností. Avšak takáto kvantitatívna charakteristika spoločenskej praxe by bola iste nedostatočná, pretože by nevystihla jej kvalitatívnu špecifiku. Musíme sa preto vrátiť k našej pôvodnej definícii praxe, ako subjektívne cieľavedomej materiálnej činnosti človeka. Pravda, táto definícia sa vzťahuje na prax individuálnu a aby sme ju mohli použiť aj v prípade spoločenskej praxe, budeme musieť preskúmať, čo na nej treba zmeniť (ako definícia individuálnej praxe však plne platí aj naďalej v uvedenej forme!) a čo z nej zachovať. Predovšetkým je zrejmé, že (1) spoločenská prax sa uskutočňuje prostredníctvom individuálnej praxe ľudí, ktorí jestvujú a konajú v rámci určitými vzájomnými vzťahmi organizovaného a historicky determinovaného celku. nazývaného ľudskou spoločnosťou. Spoločenská prax (2) je teda výsledkom nie individuálnej praktickej činnosti ako takej, ale celého komplexu týchto individuálnych praktických činností daného spoločenského celku, danej vnútorne organizovanej skupiny ľudí. Od tejto praktickej činnosti jednotlivcov sa spoločenská prax líši tým, že (3) jej výsledok nie je podmienený subjektívnymi zámermi zúčastnených indivíduí, nie je ani ich spoločným menovateľom, ani produktom prevládajúceho z týchto subjektívnych zámerov. Výsledok spoločenskej praxe je determinovaný výlučne objektívne, samotnými zákonitostami vývoja tejto spoločenskej praxe a ako tak je od uvedených subjektívnych zámerov praktickej činnosti indivíduí nezávislý. To znamená, že (4) spoločenská prax sa síce uskutočňuje v subjektívne cieľavedomej materiálnej činnosti ľudí, avšak sama ako taká nemusí byť (hoci môže byť) *subjektívne* cieľavedomá, pretože jej „cieľavedomosť“ má výlučne objektívny, od vôle zúčastnených ľudí nezávislý charakter. Na základe týchto uvedených znakov by sme si teda mohli spoločenskú prax celkove charakterizovať ako *určitú špecifickú funkciu subjektívne cieľavedomej materiálnej činnosti historicky vytvorenej a vnútorne organizovanej skupiny ľudí, ktorej (funkcie) výsledok je determinovaný objektívnymi vývojovými zákonitostami ľudskej spoločnosti a teda nezávislý od zámerov zúčastnených subjektov tejto činnosti*. Táto charakteristika spoločenskej praxe si nerobí nárok na to, aby bola považovaná za jej definíciu; šlo nám tu iba o rámcové vymedzenie pojmu spoločenskej praxe na rozdiel od pojmu praxe indi-

viduálnej a o určenie ich vzájomného vzťahu. *Vzťah praxe k ľudskému poznaniu.* Preskúmali sme si doteraz niektoré otázky, týkajúce sa vymedzenia pojmu praxe z hľadiska marxistickej teórie poznania. Táto naša analýza pojmu praxe by však bola veľmi neúplná a jednostranná, keby sme sa aspoň principiálne nevyrovnali so základným problémom, ktorý si marxistická teória poznania pri vymedzovaní pojmu praxe kládie: je to problém vzťahu praxe k ľudskému poznaniu. Nutnosť vyriešenia tohto problému vyplýva už zo samého postavenia otázky praxe ako polárnej kategórie. Ak je totiž pojem praxe vzhľadom na pojem poznania takouto polárnou kategóriou (a práve tak aj naopak), je zjavné, že jeho marxistická interpretácia musí vychádzať aj z analýzy tohto vzťahu medzi oboma vzájomne spätými kategóriami. Okruh našej problematiky, ktorý nám v danej súvislosti vzniká, môžeme si vymedziť nasledovne: Vzťah poznania a praxe nie je vzťahom jednoduchým a jednoznačným, ale je (1) vzťahom pomerne komplikovaným, je, aby sme tak povedali, vzťahom „vyššieho rádu“. Ľudské poznanie, ktoré sa uskutočňuje ako gnozeologický vzťah medzi subjektom poznania a objektom poznania, dostáva sa tu totiž do vzťahu k praxi, ktorá je tiež už sama osebe produktom určitého, v tomto prípade materiálneho vzťahu medzi subjektom praktickej činnosti a jej objektom. To teda znamená, že vzťah poznania a praxe je vlastne vzťahom medzi vzťahmi — a to je práve príčinou jeho relatívnej komplikovanosti. (2) Vzťah poznania a praxe nie je jednoznačným, t. j. jednoznačne usmerneným vzťahom, akým je napr. prostý kauzálny vzťah, ale je vzťahom dvoch rovnako aktívnych činiteľov, ktorí sú od seba vzájomne závislí, vzťahom dvoch navzájom podmienených veličín. To znamená, že nielen prax determinuje poznanie, ale aj poznanie determinuje prax a že teda nemôžeme brať do úvahy iba jednu stránku tejto determinácie. (3) Pravda, tento relativizmus vzťahu poznania a praxe musí mať svoje hranice a pretože k nemu pristupujeme z pozícií marxistickej teórie poznania, musíme ho interpretovať materialisticky. Človek nie je výlučným subjektom, ale je predovšetkým konkrétnou materiálnou bytosťou, ktorej je jej subjektívna stránka iba určitou špecifickou funkciou. Ako takáto materiálna bytosť je však človek bytosťou materiálne činnou, konajúcou, t. j. v prvom rade bytosťou praktickou a až potom a v závislosti od tohto aj bytosťou poznávacou, teoretickou, subjektom. Prax má teda pred poznaním logickú prioritu, ktorá sa v konkrétnej podobe musela nakoniec vždy prejavíť aj ako prioritá historická. (4) Problém vzťahu poznania a praxe je teda problémom vzájomného súvisu dvoch postojov človeka k vonkajšiemu svetu: postoja ideálneho, gnozeologického a postoja materiálneho, ontologického. V prvom prípade sa človek zmocňuje tohto vonkajšieho sveta len vo svojej hlave, len pojmovo, zatiaľ čo v druhom prípade ide o jeho zmocnenie sa vo skutočnosti, o jeho materiálne podrobenie človeku a pretvorenie v jeho prospech. Teória poznania, ktorá akceptuje tento vzťah medzi oboma postojmi človeka k vonkajšiemu svetu, ktorá vychádza zo skúmania objektívnej realizácie a objektívneho riešenia tohto vzťahu, prestáva byť už tým samým špekulatívnou disciplínou v pejoratívnom slova zmysle, pretože sa tak stáva konkrétnou vedou, ktorej predmet nie je chimérou, nie je v doméne akéhosi čistého duchovna, ale je naopak ontologicky uzemnený. A práve tak je to v prípade marxistickej teórie poznania. Týmto je teda celkove vymedzený okruh tých základných otázok vzťahu poznania a praxe, ktoré si musíme v konkrétnej podobe vyriešiť v rámci našej analýzy pojmu praxe ako polárnej noetickej kategórie. V bezprostrednej podobe si môžeme tieto naše základné otázky formulovať ako: (1) problém determinácie poznania praxou, (2) problém determinácie praxe poznaním a (3) problém priority.

Determinácia poznania praxou. Vo svojom poznaní sa človek určitým, ideálnym spôsobom zmocňuje predmetov a javov vonkajšieho sveta, ich jednotlivých stránok a vlastností. Výrazom tohto jeho zmocnenia sa daného objektu poznania je pojem tohto objektu. Tento pojem však nie je niečím a priori daným ani v samotnom objekte poznania, ani v poznávajúcom subjekte; tento pojem musí byť až a posteriori vybudovaný, vytvorený vo vlastnom procese poznania týmto subjektom. A predpokladom existencie tohto procesu poznania, rámcom, v ktorom sa uskutočňuje, je gnozeologický vzťah daného subjektu poznania k danému objektu poznania. Práve tu však vzniká jeden z kardinálnych problémov teórie poznania a tým je otázka: prečo sa stal ten-ktorý predmet vonkajšieho sveta z toho-ktorého hľadiska objektom poznania určitého subjektu? Čím je určené, že človek v určitej dobe, v určitej historickej epoche poznáva predovšetkým práve určité vlastnosti, aspekty a predmety vonkajšieho sveta a buduje ich pojmové vyjadrenie, zatiaľ čo v inej dobe a v inej historickej epoche sa zase venuje poznávaniu iných objektov, z iných hľadísk a dochádza tak k iným pojmom? Je teda vytvorenie toho-ktorého gnozeologického vzťahu vecou ľubovôle daného subjektu poznania, vecou jeho ničím nepodmieneného rozhodnutia, alebo má aj ono objektívne zákonitý ráz a je determinované niečím vzhľadom na tento subjekt vonkajším a od neho nezávislým? Ak by sme pripustili prvú možnosť, bola by teória poznania v podstate zbytočná a nemohla by ako *veda* vôbec existovať. Na túto otázku nám však veľmi vecne a nedvojzmyselne odpovedajú konkrétne výsledky skúmania ako vlastného procesu poznania v užšom (aktuálnom) slova zmysle, tak aj procesu poznania v širšom (historickom) slova zmysle, t. j. procesu celkového vývoja ľudského poznania. V prvom prípade je zrejmé, že proces poznania musí mať reálne, vzhľadom na vonkajšie impulzy, aby vôbec vznikol. Človek pristupuje k prírode a k vonkajšej skutočnosti vôbec zriedkakedy a len vo výnimočných prípadoch ako čistý teoretik, ktorému nejde o nič iné než o samotné jej poznanie. Predovšetkým a prevažne k nej pristupuje naopak ako praktik, ako tvor praktický, ktorý sa jej určitým spôsobom materiálne zmocňuje a iba ako výraz tohto materiálneho zmocňovania sa vonkajšieho sveta vzniká u tohto človeka aj jeho vlastný proces poznania. Iba praktická činnosť človeka dáva reálne impulzy pre zameranie jeho činnosti intelektuálnej, jeho poznávacieho procesu. Objektom poznania sa mu stávajú predovšetkým tie predmety a javy vonkajšieho sveta, ktoré sú objektom jeho praktickej činnosti, ktorých sa materiálne zmocňuje a pretvára ich vo svoj prospech. Praktický život človeka stavia pred neho rôzne konkrétne úlohy; aby ich však mohol rozriešiť a splniť, často k tomu nestačí len jeho telesná sila, zručnosť, ale musí k týmto faktorom pristúpiť aj jeho sila duševná, jeho poznávacie schopnosti. A to je všade tam, kde ide o špecificky ľudskú praktickú činnosť; keď človek koná subjektívne cieľavedome, zúčastňuje sa tejto jeho materiálnej činnosti aj jeho činnosť poznávacia, vzniká uňho zároveň aj proces poznania. Prax tak predstavuje východisko ľudského poznania a dáva mu vnútorný zmysel: poznanie tu plní funkciu ideálneho prekonávania a riešenia tých ťažkostí, na ktoré praktická činnosť človeka naráža. Teda ideálne, poznávacie zmocňovanie sa predmetov a javov vonkajšieho sveta je podmienené ich zmocňovaním sa materiálным, praktickým; toto zároveň platí nielen vo zmysle predpokladu vzniku poznania, ale aj vo zmysle jeho relatívnych hraníc: človek na každom danom stupni svojho vývoja poznáva vonkajší svet práve z toho hľadiska, ktoré je dané jeho praktickou činnosťou a len do takej miery, ktorú táto praktická činnosť umožňuje a vyžaduje. A tieto hranice sa menia výlučne na základe zmeny a vývoja samotnej praktickej činnosti človeka, iba ako

dôsledok vývoja praxe. Takto je ľudské poznanie determinované praxou aj vo svojom širšom, historickom slova zmysle. Keď sa pozrieme na jeho vývoj, vidíme, že postupné prehĺbovanie a rozširovanie sa ľudského poznania prebieha v závislosti od rozširovania a prehĺbovania materiálneho zmocňovania sa vonkajšieho sveta človekom, v závislosti od vývoja jeho praktickej činnosti. Dvadsať storočie sa nelíši od stredoveku iba vyšším stupňom vývoja poznania, ale predovšetkým vyšším stupňom vývoja praxe, ovládania a pretvárania prírody človekom, vzhľadom na ktoré je samotné ľudské poznanie iba odvodeným a závislým činiteľom, sprievodným zjavom tohto vývojového procesu.

Determinácia praxe poznaním. Uvedená závislosť poznania od praxe je však len jednou stránkou vzťahu poznania a praxe. Jeho druhá stránka, ktorá je priamym protikladom tejto závislosti, sa nám markantne prejaví hneď pri prvej podrobnejšej analýze procesu praktickej činnosti. Prax, o ktorú nám tu ide, sme si vymedzili ako subjektívne cieľavedomú materiálnu činnosť človeka. Táto jej subjektívna cieľavedomosť vystupuje v podobe ideálneho predobrazu výsledku danej praktickej činnosti, t. j. v podobe zámeru subjektu praxe. Čo je však tento ideálny predobraz alebo subjektívny zámer? Keď odhliadneme od jeho psychologického, vôľového aspektu, vidíme, že základ tohto predobrazu alebo zámeru je výlučne gnozeologický, že jeho podstatou nie je nič iné než určité poznanie daného objektu a očakávaného výsledku praktickej činnosti človeka. Aby teda človek mohol konať cieľavedome, musí disponovať určitým súhrnom znalostí o objekte, prostriedkoch a celi tohto svojho materiálneho konania, t. j. musí tieto faktory *poznať*, musí si ich pojmovo vyjadriť ešte pred vlastným uskutočňovaním procesu svojej praktickej činnosti. Môžeme si to ozejmiť na už uvádzanom príklade z oblasti ľudskej práce. Aby mohol človek úspešne uskutočniť zámer svojej materiálnej činnosti, ktorým je napr. vyrobiť si porisko sekery, musí predovšetkým vedieť, čo to porisko je, t. j. musí mať tento predmet pojmovo vyjadrený. Veď práve v takomto pojmovom vyjadrení je obsiahnuté poznanie vlastností daného predmetu (poriska), jeho materiálnej formy, spôsobu a zmyslu jeho praktického používania. Takýto pojem očakávaného výsledku danej materiálnej činnosti tvorí teda východisko ideálneho predobrazu tohto výsledku, zámeru tejto činnosti. To však ešte nie je všetko. Aby mohol byť tento zámer úspešne splnený, musí človek ďalej poznať objekt svojej materiálnej činnosti, ktorého spracovaním dosiahne svoj zámer. To znamená, že v tomto prípade musí poznať druh materiálu, vhodného na výrobu poriska, musí poznať vlastnosti tohto materiálu, miesta jeho výskytu, spôsob jeho získania atď., t. j. musí mať opäť pojem tohto objektu svojej materiálnej činnosti. Nakoniec musí tiež poznať prostriedky realizácie svojho zámeru v danom objekte, t. j. musí v tomto prípade poznať druh, charakter a vlastnosti vhodného pracovného nástroja na vyrobenie daného poriska z určitého kusa dreva. Tak teda vidíme, že už najjednoduchší pracovný proces, že už akýkoľvek najprostejší prípad praktickej činnosti človeka predpokladá celý komplex poznatkov a že môže byť uskutočnený iba na ich základe. V tomto svojom určení teda prax nie je východiskom poznania, ale je naopak až určitým jeho záverom, jeho konkrétnou materiálnou realizáciou. Ak je teda špecifikum praxe — ako materiálnej činnosti človeka — jej subjektívna cieľavedomosť, znamená to vlastne, že špecifikum praxe má koniec-koncov gnozeologický charakter, pretože táto subjektívna cieľavedomosť nespočíva v ničom inom než v ľudskom poznaní a prax je tak praxou v pravom slova zmysle iba potiaľ, pokiaľ predstavuje realizáciu pojmového východiska svojho zámeru, realizáciu poznania svojho cieľa.

Problém priority. Ako teda môžeme vidieť na základe porovnania predchádzajúcich dvoch odsekov, nie je otázka priority medzi poznaním a praxou jednoduchou a ľahko rozhodnuteľnou otázkou, ktorú by šlo proste vyriešiť nejakou frázou bez podrobnejšej analýzy problému. Rozhodnutie tejto otázky by bolo, pravda, veľmi ľahké, keby sme mohli vychádzať iba z jednej stránky vzájomnej determinácie poznania a praxe a abstrahovali by sme tak od stránky druhej; takéto rozhodnutie by však bolo zároveň povrchné, neúplné a nutne by znamenalo vulgarizáciu celého problému. Veď ak je na jednej strane poznanie človeka podmienené jeho praktickou činnosťou a závislé od nej, je na druhej strane práve tak aj táto prax podmienená predchádzajúcim poznaním človeka a závislá od neho. A nejde tu pritom iba o časovú následnosť: poznanie ako určité ideálne zmocňovanie sa vonkajšieho sveta človekom sa nemôže uskutočňovať v podobe nejakej pasívnej kontemplácie, ale predpokladá naopak aktivitu človeka, jeho konkrétnu činnosť v tomto vonkajšom svete, jeho pôsobenie naň. Tento vonkajší svet je však materiálnej povahy a pôsobiť naň znamená teda pôsobiť naň materiálne, pretože v opačnom prípade sa nedá o žiadnom pôsobení, o žiadnej vzájomnej aktivite hovoriť. To však znamená, že človek sa môže vo svojom poznaní zmocňovať vonkajšieho sveta iba potiaľ, pokiaľ sa ho zmocňuje zároveň materiálne, t. j. vo svojej praktickej činnosti. Poznanie je teda v tomto slova zmysle vždy predovšetkým poznaním praktickým, poznaním podmieneným a determinovaným praxou. Na druhej strane však práve tak aj prax je možná iba ako prax poznávajúca, t. j. ako prax, vychádzajúca z určitého poznania vonkajšej skutočnosti a realizujúca ho vo svojom výsledku. Vzťah poznania a praxe je tak vzťahom vzájomných dialektických protikladov: jedno je kvalitatívnym opakom druhého, ale pritom jedno nemôže existovať bez druhého tak, aby zároveň nestratilo svoju špecifičnosť. Poznanie bez svojho praktického protipólu nie je totiž už poznaním v pravom slova zmysle, ale buď iba prázdnu špekuláciou, ktorá nemá reálny podklad, alebo len pasívnou kontempláciou vonkajšieho sveta, bez jeho pojmového uchopenia a zmocnenia sa. Avšak práve tak prax bez poznania už nie je praxou ako takou, ale len slepou materiálnou činnosťou, ktorá môže mať len prostý reflektorický, inštinkatívny charakter, no chýba jej špecifikum subjektívnej cieľavedomosti. Preto môžeme o vzťahu poznania a praxe hovoriť ako o *jednote vzájomných protikladov*. A tak iba na báze akceptovania tejto dialektickej jednoty môžeme pristúpiť k vlastnej analýze problému priority jednej zo stránok tohto vzťahu.

Priorita praxe. Marxistická téza o prioritě praxe vychádza z uvedenej jednoty protikladov poznania a praxe a nepredstavuje teda simplifikujúce vytrhnutie jednej stránky ich vzájomného vzťahu. To znamená, že takáto interpretácia priority praxe pred poznaním nemôže popierať ich skutočnú, dialektickú jednotu v každom aktuálnom procese poznania, ako aj v každom aktuálnom procese praktickej činnosti človeka; dáva však tejto jednotě určitý logický zmysel, ukazuje, že to nie je jednota strnulá a nemenná, ale, naopak, neustále sa vyvíjajúca a odhaľuje reálny stimulus, objektívny zdroj tohto vývoja. Keď sa pozerieme na vzťah poznania a praxe z tohto hľadiska, vidíme, že sa nemožno uspokojiť konštatovaním ich vzájomnej podmienenosti, konštatovaním, že poznanie je determinované praxou a prax že je práve tak determinovaná poznaním. Takýmto konštatovaním sa totiž dostávame do bludného kruhu, z ktorého jediným východiskom musí byť rozhodnutie otázky priority. A to znamená podívať sa z tohto zorného uhla znovu na vzťah vzájomnej determinovanosti poznania a praxe a preskúmať, či je jej charakter v oboch prípadoch rovnaký a či práve z jej rôznosti nevyplýva logická priorita

jednej stránky daného vzťahu, ako aj zmysel, v ktorom treba túto prioritu interpretovať. Ako sme si ukázali, aktuálne poznanie je determinované predchádzajúcou praxou a práve tak aktuálna praktická činnosť je determinovaná predchádzajúcim poznaním. V tomto slova zmysle je ľudské poznanie koncentrovaným subjektívnym výrazom predchádzajúcej praxe, t. j. jej dosiahnutého stupňa vývoja u človeka a ľudskej spoločnosti vcelku a podobne by sme si mohli charakterizovať aj prax ako koncentrovaný objektívny výraz dosiahnutého stupňa vývoja ľudského poznania. V tom prípade by sme však vzájomným dosadením dostali, že poznanie je (v skratke) subjektívnym výrazom svojho objektívneho výrazu a naopak prax objektívnym výrazom svojho subjektívneho výrazu, t. j. že poznanie je subjektívnym výrazom svojej materializácie a objektivizácie v praktickej činnosti človeka a že prax je objektívnou, materiálnou realizáciou svojho ideálneho, subjektívneho vyjadrenia v ľudskom poznaní. Vošli sme tak do bludného kruhu relativizmu, z ktorého zdanlivo niet východiska. Avšak východisko tu predsa je a pritom veľmi reálne. Spočíva v tom, že uvedený relativizmus vo vzťahu poznania a praxe má svoje hranice, za ktorými už ďalej neplatí a za ktorými je prekonaný objektívnu dialektikou vývoja poznania a praktickej činnosti človeka. Je nesporné — ako sme si to už ukázali — že vývoj ľudského poznania je determinovaný výlučne vývojom praktickej činnosti človeka a že v tomto ohľade nepredstavuje poznanie nič viac než koncentrovaný výraz dosiahnutého stupňa vývoja praxe. O vývoji praxe však nemôžeme prehlásiť to isté v obrátenom pomere. Pravda, v každom aktuálnom, konkrétnom prípade praktickej činnosti musí táto vychádzať zo svojho subjektívneho zámeru, ktorého podstatou je ľudské poznanie daného objektu tejto praxe. Charakter tohto poznania, jeho hĺbka a šírka je produktom celkového vývoja ľudského poznania ako takého a takto prax predstavuje určitú realizáciu, objektivizáciu dosiahnutého stupňa jeho vývoja. Avšak prax zároveň a vedľa toho znamená aj niečo omnoho viac. Znamená viac predovšetkým v tom, že jej subjektívny zámer má síce svoj poznávací základ, avšak nie je diktovaný, nastolený samotným ľudským poznaním ako takým, ale vlastnými *životnými, praktickými potrebami* človeka a ľudskej spoločnosti, ktoré sú výsledkami tejto praktickej činnosti uspokojované. To znamená, že subjektívny zámer praxe, prejavujúci sa vo forme poznania, vyplýva iba z tejto praxe samej a z ničoho iného. Aký je stupeň vývoja praxe, taký je aj človek a jeho potreby; tieto, tým že sa stanú subjektívnym zámerom ďalšej praktickej činnosti človeka, stávajú sa aj vnútorným stimulom jej vývoja a tak aj vývoja človeka vcelku. Bludný kruh relativizmu je tak prekonaný vyšším dialektickým a zároveň aj materialistickým riešením problému vzťahu poznania a praxe, v ktorom je jednota vzájomnej determinácie ich protikladov plne zachovaná: prax síce nemôže jestvovať bez poznania a poznanie bez praxe, avšak zatiaľ čo prax v tomto vzťahu predstavuje dominantnú, riadiacu zložku, je poznanie iba sprostredkujúcim činiteľom vzhľadom na túto prax, je iba jej koncentrovaným výrazom. Ľudské poznanie môže jestvovať iba potiaľ a len do takej miery, pokiaľ a do akej miery je odrazom a výrazom praktickej činnosti človeka a výsledkov jej materialneho zmocňovania sa vonkajšieho sveta; praktická činnosť človeka, ľudská prax, vychádzajúca z človeka samého, z objektívnych zákonitostí jeho vývoja, sa uskutočňuje iba ako sprostredkovaná ľudským poznaním, ideálne koncentrujúcim dosiahnutý stupeň jej vývoja v danom subjekte. Prax predstavuje objektivizáciu ľudského poznania iba potiaľ, pokiaľ toto poznanie vyjadruje samú prax ako takú, dosiahnutý stupeň jej vývoja a pokiaľ z nej vychádza — čo však už naopak neplatí; v tom teda spočíva priorita praxe pred poznaním.

Vymedzenie priority praxe. Priorita praxe pred poznaním sa nám teda predstavuje ako priorita logická, ako priorita, ktorá platí v konečnom dôsledku, v celkovom historickom vývoji človeka, ktorá však v konkrétnych prípadoch nemusí byť a ani často nie je zjavná, ale tvorí iba skrytý a rôzne modifikovaný základ vzťahu poznania a praxe. Keď sa však na tento vzťah pozrieme v jeho bezprostrednej podobe, vidíme naopak, že nie prax, ale práve poznanie je relatívne vedúcou zložkou tohto vzťahu, jeho relatívne riadiacim činiteľom. Aby proces praktickej činnosti človeka mohol neustále ďalej pokračovať a aby sa prax ako taká mohla vyvíjať, musí si pochopiteľne zachovávať predovšetkým vnútornú kontinuitu, musí vychádzať z historicky predošlej praxe, z dosiahnutého stupňa jej vývoja, na ktorý jedine môže nadväzovať a ktorého musí byť pokračovaním. Táto kontinuita však nie je daná ani samotným súhrnom konkrétnych, vedľa seba jestvujúcich a po sebe nasledujúcich procesov praktickej činnosti človeka a ani samotnými materiálными výsledkami, produktami tejto praktickej činnosti. Potomkovia slávnych Mayov klesli na primitívnu úroveň praktickej činnosti v technike, v architektúre a pod. vzhľadom na vyspelú kultúru svojich predkov, hoci po nich časovo nasledovali a hoci produkty tejto praktickej činnosti ich predkov sa zachovali a predstavujú pre potomkov mlčanlivé pamätníky zašlej slávy. Je teda zrejmé, ak títo potomkovia Mayov mali pokračovať vo svojej praktickej činnosti tam, kde ich predkovia prestali, bolo k tomu treba viac než časová následnosť a zachovanie produktov predošlej praxe. Vývojová kontinuita praxe spočíva v subjekte tejto praktickej činnosti a v jeho poznaní vonkajšieho sveta, ku ktorému sa prostredníctvom svojej praktickej činnosti dostal a ktoré prevzal od spoločnosti ako koncentrovaný výraz dosiahnutého stupňa vývoja praxe vcelku. Tam, kde niet tejto kontinuity poznania, tam nemôže byť ani kontinuita praxe, pretože táto kontinuita je daná výlučne v poznaní — ako v koncentrovanom subjektívnom výraze dosiahnutého stupňa vývoja praxe. Aby človek mohol napr. len opakovať evoju bežnú praktickú činnosť, určitý pracovný proces a pod., musí sa mu táto stabilizovať určitým spôsobom v jeho vedomí, musí sa stať už poznanou činnosťou, pretože ináč by musel zakaždým začínať od začiatku, od slepých a náhodilých pokusov, ktorým by chýbala subjektívna cieľavedomosť už známeho procesu praktickej činnosti. A aby človek mohol svoju prax rozvíjať ďalej, musí vždy vychádzať z jej dosiahnutého stupňa vývoja, ktorý sa mu v ideálnej skoncentrovanej podobe predstavuje ako jeho poznanie. V tomto slova zmysle je teda ľudské poznanie relatívne nadriadené praxi, je jej relatívnym usmerňovateľom. Túto svoju riadiacu úlohu však môže poznanie plniť iba preto, že je koncentrovaným výrazom praxe a iba potiaľ, pokiaľ takýmto výrazom praxe je. Poznanie, ktoré dosiahnutému stupňu vývoja praxe odporuje (ak v tom prípade môžeme ešte vôbec hovoriť o poznaní), nemôže pochopiteľne plniť žiadnu riadiacu úlohu vzhľadom na súčasnú prax, pretože tým samým zároveň odporuje aj jeho objektívnym vývojovým tendenciám a táto prax sa s ním musí preto skôr či neskôr rozísť. Teda iba správne, pravdivé poznanie vonkajšieho sveta je usmerňovateľom a riadiacim činiteľom praxe — a to práve preto, že v sebe neobsahuje nič iného než ideálnu koncentráciu dosiahnutého stupňa jej vývoja. V tom spočíva — podľa nášho názoru — základný význam a zmysel marxistickej tézy o priorite praxe pred poznaním, pretože len táto interpretácia prvotnosti praxe plne zachováva materialistické východisko tak, že ho neprivádza do rozporu s dialektikou vzájomného vzťahu poznania a praxe a že teda neznamená negáciu a zneuznanie aktivity poznania, ale naopak ju plne vyzdvihuje. Názným príkladom takéhoto dialektickomaterialistického postoja môže tu pre nás byť známe

Leninovo riešenie problému vzťahu politiky a ekonomiky.¹ Keď Lenin definuje politiku ako koncentrovaný výraz ekonomiky, chápe ju ako relatívne riadiaceho činiteľa vzhľadom na ekonomiku daného obdobia. Avšak táto riadiaca úloha politiky je možná iba preto, že politika je vlastne vyvolaná v život ekonomikou, že jej musí odpovedať — ako koncentrovaný výraz tejto ekonomiky — a že tak v sebe obsahuje aj objektívne vývojové tendencie samej ekonomiky. Týmto požiadavkam môže, pravda, vyhovovať iba správna, objektívne riadená politika, — avšak nesprávna, subjektivistická politika už ani nie je politikou v pravom slova zmysle, ale len politikárčením, len fikciou, ktorá musí byť skôr či neskôr skutočným vývojom ekonomiky zmetená. Teda iba politika, ktorá vyhovuje objektívnym podmienkam daného vzťahu politiky a ekonomiky, je v tomto vzťahu riadiacim a usmerňujúcim faktorom. Keďže však uvedené objektívne podmienky sú dané samou ekonomikou ako takou, znamená to, že konečná priorita logická i historická prináleží tejto ekonomike, pretože politika ju môže riadiť iba potiaľ, pokiaľ z nej vychádza, t. j. pokiaľ vyjadruje jej reálne vývojové tendencie v skoncentrovanej podobe. Teda napriek tejto svojej riadiacej úlohe, alebo, lepšie povedané: práve v nej, je politika vo svojom celku determinovaná dosiahnutým stupňom vývoja ekonomiky a táto je potom v konečnom dôsledku rozhodujúcim faktorom vzťahu politiky a ekonomiky. Táto Leninova interpretácia vzťahu politiky a ekonomiky môže byť — podľa nášho názoru — aplikovaná ako analógia aj na náš problém vzťahu poznania a praxe. Dostaneme sa tak k záveru, ktoré sme si už uviedli, že totiž priorita praxe nie je prioritou všezahrňujúcou a negujúcou akúkoľvek aktívnu úlohu poznania, ale naopak iba východiskom, konečnou prioritou, ktorá neznamená redukciu dialektického vzťahu poznania a praxe na jeho jednu stránku a pripúšťa aktivitu, relatívne determinačnú a riadiacu úlohu poznania v tomto vzťahu.

Záver. V tejto stati sme sa snažili preskúmať niektoré základné otázky, ktoré vznikajú pri analýze pojmu praxe z hľadiska marxistickej teórie poznania. Otázky, o ktorých riešenie nám tu šlo, majú v rámci celku gnozeologickej problematiky určité špecifické postavenie. Hoci sa totiž pojem praxe stáva v danej súvislosti gnozeologickou kategóriou, predsa sa ako taký diametrálne odlišuje od ostatných gnozeologických kategórií. Na rozdiel od nich je tento pojem bezprostredne ontologicky fundovaný a tvorí tak základné spojivo, spojovací mostík medzi teóriou poznania, pohybujúcou sa vo sfére subjektu a teóriou objektu v jeho totalite — vedou o najvšeobecnejších zákonitostiach vonkajšieho objektívneho sveta — ktorá je v marxistickej filozofii reprezentovaná dialektickým materializmom. V tomto slova zmysle znamená teda zahrnutie pojmu praxe do teórie poznania zásadnú zmenu orientácie tradičnej gnozeológie ako vedy o ľudskom poznaní. Marxistická teória poznania, ktorá tento rozhodujúci obrat v orientácii gnozeológie vykonala, dostala tak pevné materialistické východisko, reálny ontologický základ pre riešenie celej špecifickej gnozeologickej problematiky. To sa markantne prejavuje pri marxistickom riešení takých otázok, ako je napríklad otázka pravdy, problém verifikácie, problém vzťahu zmyslovej a racionálnej stránky v ľudskom poznaní, problém pojmotvorného procesu a pod. V tejto stati sme sa všetkými týmito problémami nezaoberali — jednak pre jej obmedzený rozsah a jednak aj preto, že sme si tu ani takúto úlohu nekládli. Venovali sme sa tu iba analýze tých základných otázok, ktorých riešenie priviedlo marxistickú teóriu poznania k zahrnutiu pojmu prax do jej systému a ktoré z tejto jeho akceptácie bezprostredne vyplývajú.

¹ Tento príklad sme už uviedli v článku *Úloha praxe v ľudskom poznaní*, ktorý vyšiel v *Sborníku prác katedrií spoločenských vied na slov. vys. školách*, Bratislava 1958.